

Historiografia: influències europees

Enric Pujol*

A l'hora d'explicar el joc d'influències entre la historiografia catalana i la historiografia europea, presa en el seu conjunt, va existir, per als historiadors de la meua generació (la dels nascuts pels volts de l'any seixanta), una important distorsió que es va mantenir durant molts d'anys i que encara avui té prou força. La consideració que el Congrés Internacional de Ciències Històriques del 1950 (on va poder participar la figura més emblemàtica de la historiografia catalana del moment, Jaume Vicens Vives) fou l'inici, pel que fa al segle xx, de la connexió de la historiografia catalana amb les més desenvolupades d'Europa. En realitat, però, aquest congrés no constituí una fita fundacional, sinó que fou una represa d'unes relacions que s'havien iniciat molt abans i que s'havien interromput a causa de la Guerra Civil del 1936-1939, de la Segona Guerra Mundial i de l'autarquia franquista. Vegem-ho amb més detall.

* La informació sobre l'autor ja es troba a l'inici de la seva ponència «Exilis i migracions contemporànies (segle xx)», p. 71.

1. La dimensió internacional de la historiografia del primer terç de segle

L'abundància de relacions entre erudits i científics autòctons amb personalitats d'arreu del món (però naturalment de manera preeminent amb les d'Europa) no és pas quelcom privatiu del segle XX. Ni tan sols no arriba a ésser-ho la voluntat d'inserció en els grans corrents mundials. La mateixa Renaixença iniciada al primer terç del segle XIX (que podríem considerar com el punt d'arrencada modern) s'ha d'incloure dins la gran embranzida romàntica que sacsejà Europa i el mateix podríem dir de les idees il·lustrades de la centúria anterior. La novetat, ben característica del segle XX català, és que per primera vegada en molt de temps la connexió internacional no es va haver de fer només a títol personal (d'erudit a erudit, com havia fet, posem per cas, d'una manera molt fructífera Antoni Rubió i Lluch) sinó que, en disposar d'institucions autòctones de caràcter públic, ja es va poder fer (encara que «secretament») de manera col·lectiva, cosa que possibilità un cert reconeixement de la comunitat científica catalana com a tal. I això sol constitueix un veritable salt qualitatiu en relació amb d'altres períodes.

Els exemples —i les concrecions— d'aquesta necessitat d'obrir-se a Europa i al món (dos termes sinònims fins fa molt poc) i d'incidir-hi són molt nombrosos durant els primers decennis del segle XX. Alguns foren possibles gràcies a la consecució d'institucions polítiques pròpies, com la Mancomunitat primer i la Generalitat després, d'altres van partir de la iniciativa de grups polítics o de nuclis intel·lectuals. Especialment transcendent fou, pel que fa a l'acció de la Mancomunitat, la inclusió de l'Institut d'Estudis Catalans dins la xarxa de l'estat regional, ja que facilità l'expansió exterior d'aquest organisme d'alta cultura, que es concretà en l'assistència a nombroses trobades internacionals i que culminà amb el seu reconeixement, el 1923, per la Unió Acadèmica Internacional (UAI) (aleshores la principal organització mundial erudita).¹

Durant el període de la dictadura de Primo de Rivera (que comportà la supressió del govern mancomunitari), lluny de minvar l'acció internacional, aquesta es va intensificar. La situació d'excepcionalitat política féu que alguns destacats intel·lectuals i polítics haguessin de refugiar-se (per obligació o voluntàriament) a l'estranger, circumstància que molts d'ells aprofitaren per donar a conèixer la realitat catalana. Fou el cas, per exemple, de Ferran Soldevila i de Lluís Nicolau d'Olwer, i de tot un nombrós grup d'historiadors que es forja-

1. Sobre el paper de l'IEC en el procés d'institucionalització de la disciplina històrica catalana, vegeu Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans: 1907-1942*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, i Catarroja, Afers, 2002. I també el meu article «L'IEC i la institucionalització de la historiografia catalana», a *L'aportació cultural i científica de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1997)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001, p. 83-86.

ren en la lluita contra la dictadura primoriverista i que constituïren posteriorment l'elit que donà suport intel·lectual i polític a la Generalitat republicana.

Més enllà de la importància que van tenir les sortides a l'exterior per a la formació professional i personal dels historiadors catalans més rellevants, cal analitzar la projecció que en les instàncies internacionals va tenir en les primeres dècades del segle la mateixa historiografia catalana considerada com a tal. D'ençà de la incorporació de l'Institut a la Unió Acadèmica Internacional, el 1923, es participà activament en molts dels treballs que aquest organisme assumí (suplements als corpus d'inscripcions gregues i llatines, *Diccionari de llatí medieval*, Corpus de vasos antics, *Forma Romani Imperii...*) i es participà en la constitució formal, a Ginebra, del Comitè Internacional de Ciències Històriques (1926), màxim organisme mundial de l'especialitat en aquella època.

En la reunió constitutiva de l'entitat, celebrada el 1926, ja van assistir-hi dos membres de l'Institut d'Estudis Catalans, Lluís Nicolau d'Olwer i Ramon d'Alòs-Moner, cosa que va conferir a la corporació catalana la seva condició de membre fundador del Comitè Internacional de Ciències Històriques. La representació internacional, però, ja aleshores era reservada als estats i no pas a cap altra mena de realitat nacional, una condició perfectament regulada en els mateixos estatuts de la UAI. La posició privilegiada de reconeixement internacional de què gaudia l'Institut féu que el mateix Estat espanyol acceptés que fos aquesta entitat catalana la que el representés, encara que hagués de compartir aquesta representació amb l'Acadèmia de la Història de Madrid. De fet, aquesta doble representació espanyola Barcelona-Madrid era una solució de compromís que va permetre que els intel·lectuals catalans poguessin fer sentir la seva veu en aquells fòrums i que es tingués en compte, així, l'existència de la realitat nacional catalana.

En el cas del Comitè, però, com que l'Institut tenia la categoria de membre fundador va poder tenir prou llibertat per participar en les tasques organitzatives i enviar els seus representats a les diferents comissions de treball que s'establiren, així com per definir una política d'actuació pròpia sense que ningú aliè pogués interferir en la seva actuació. Fins i tot, es va estar a punt d'organitzar un grup català a principis dels anys trenta en el si d'aquest organisme internacional. Un reconeixement que anava lligat a la consecució d'una nova instància de poder polític: la Generalitat republicana. En una carta que el president de la Comissió de Grans Descobertes, Eugène Déprez, envià a Ferran Soldevila (un dels membres de la delegació catalana) el 2 de novembre de 1931, li deia: «Je compte sur vous pour organiser définitivement la section catalane.»² No s'ha trobat cap constància que aquesta secció s'arribés a constituir i el més probable és que es quedés en un projecte frustrat definitivament amb l'esclat de la Guerra Civil del 1936-

2. Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional: La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2003, p. 142.

1939; però queda ben clar, també, que es feren molts esforços perquè es convertís en una realitat.

Si ja de bon principi s'ha analitzat la voluntat explícita del conjunt de la cultura catalana per tal d'inserir-se (i ésser tinguda en compte) en el gran debat internacional del començament de segle, no ha de sobtar que els principals historiadors i pensadors contemporanis d'arreu d'Europa fossin coneguts i seguits per part de la intel·lectualitat autòctona. Cal remarcar, d'entrada, l'extraordinària pluralitat d'aquesta influència, ja que en el si de la historiografia catalana de l'època es deixaren sentir gairebé tots els corrents ideològics que dominaren la primeria del segle XX. Una pluralitat ideològica que no es desdeia d'una també àmplia pluralitat pel que fa a la filiació nacional d'aquesta influència. Naturalment, en aquest darrer aspecte, quantitativament fou molt major l'influx d'aquelles historiografies de sòlida tradició més pròximes (especialment la francesa) i les que comptaven amb un prestigi més alt a l'Europa de l'època, com era el cas de l'alemanya, veritablement hegemònica fins al final de la Segona Guerra Mundial.

Només a títol indicatiu i com a rapidíssima i succinta pinzellada del panorama del primer terç de segle, cal remarcar que A. Rovira i Virgili va traduir i editar diversos fragments d'escrits de Benedetto Croce extrets de *Teoria e storia della storiografia* per als lectors de la *Revista de Catalunya*, que dirigia, i en la seva *Història nacional de Catalunya* va utilitzar historiadors d'àmbits ben llunyans, com el romanès Alexandru Dimitri Xenopol, i no va dubtar a polemitzar sobre les afirmacions que els francesos Charles Victor Langlois i Charles Seignobos sostenien en la seva famosa *Introduction aux études historiques*. F. Soldevila (que va estar molt influït per l'historiador nord-americà R. B. Merriman), rebé també el tractatge directe dels francesos Maurice Prou i Henri Pirenne, se sentí fascinat pels principals historiadors britànics dels anys vint i trenta (especialment Martin Hume) i adoptà Jacques Banville com a model (estrictament literari, segons confessió pròpia) a l'hora d'escriure la seva famosa *Història de Catalunya* (1934-1935).

També Ferran Valls i Taberner i Ramon d'Abadal i de Vinyals es formaren en l'École des Chartes parisenca, on despuntava M. Prou. L'aleshores jove Jaume Vicens Vives usà Henri Berr com a font d'autoritat. L'empordanès Alexandre Deulofeu posà les bases de la seva «matemàtica de la història» sota la inspiració de la concepció cíclica defensada per Oswald Spengler. Pere Bosch i Gimpera —que, com Jordi Rubió, va poder assistir a diferents universitats alemanyes— rebé la influència directa dels principals arqueòlegs del moment, Eduard Meyer i Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, que el decantà cap a la prehistòria...

I encara es podrien afegir molts altres noms si, per eixamplar un xic més el ventall ideològic, es vol ésser conseqüent amb l'important arrelament que va tenir, primer, l'anarquisme i, posteriorment, el marxisme. L'empremta dels pensadors i geògrafs anarquistes J. J. Elisée Reclus i Piotr A. Kropotkin es deixà sentir en molts tractadistes de la geografia i la història catalans. Antoni Fabra i Ribas estava influït, personalment, per Jean Jaurès, brillant

dirigent de la Segona Internacional i destacat historiador. Posteriorment, Andreu Nin, Joaquim Maurin i Jaume Miravittles elaboraren una interpretació històrica del desenvolupament desigual entre Catalunya i Espanya basada en les tesis de V. I. U. Lenin i dels bolxevics soviètics.

On el pes de la influència exterior es deixà sentir d'una manera més evident i tangible fou en l'aportació de personalitats foranes en la descoberta d'aspectes desconeguts de la pròpia realitat històrica catalana. En el primer *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (1907) s'arriba a reconèixer que els estudis realitzats per investigadors estrangers és superior als dels autòctons. Si bé aquesta circumstància s'arribà a invertir amb força rapidesa, no es pot deixar de remarcar que, en tant que pioners de la recerca contemporània, també tingueren un paper de desvetlladors, ja que el seu interès féu despertar l'atenció (i, doncs, la valoració) dels estudiosos catalans envers la història pròpia, cosa que estimulà la recerca. Com a mostra de reconeixement pel valuós treball realitzat per diferents investigadors estrangers, en el si de l'IEC es concedí la categoria de membre corresponent de la Secció Històrico-Arqueològica a l'historiador occità Auguste Brutails (1916), a l'alemany Heinrich Finke (1924), als francesos Émile Mâle (1928) i Pierre Lavedan (1935), als nord-americans Arthur Kingsley Porter (1928) i Chadler Rathfon Post (1935), i al napolità Riccardo Filangieri di Candida Gonzaga (1935).³ Val la pena remarcar que un altre gran historiador, Benedetto Croce, també fou investit d'aquest càrrec l'any 1916, però d'una altra secció, la de Ciències, a causa de la importància de la seva obra filosòfica.

2. Una historiografia a l'exili

Les expectatives d'un reconeixement internacional de la historiografia catalana sorgides, com hem vist, durant l'etapa republicana, quedaren frustrades amb l'esclat de la Guerra Civil del 1936-1939 i el triomf final de les forces franquistes. La instauració de la dictadura del general Franco motivà un exili sense precedents en la història contemporània de Catalunya, que afectà especialment la intel·lectualitat catalana i, doncs, els historiadors. Tanmateix aquest exili, que, com a fenomen global, es perllongà gairebé quaranta anys, fou un període fructífer, malgrat tot. I constituí indubtablement, per més que fos una circumstància imposada, la faceta més internacional de la historiografia catalana del segle XX, raó per la qual mereix una atenció especial. I més quan encara avui és un aspecte molt desconegut per als mateixos historiadors catalans. Fins i tot ens és molt desconeguda la mateixa obra realitzada per les personalitats més rellevants. Així, tenim un coneixement molt parcial (i sovint rebut

3. Una petita ressenya biogràfica de cadascun es pot trobar en el llibre *Directori dels membres de l'Institut d'Estudis Catalans 1907-1997*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1997.

molt tardanament) dels treballs empresos per figures com Nicolau d'Olwer, A. Rovira i Virgili o Pere Bosch i Gimpera, per citar tres noms dels qui no van poder retornar al seu país d'origen. En el cas de Rovira, però, sí que ha tingut una gran repercussió fins ara mateix el seu llibre testimonial sobre la reculada republicana: *Els darrers dies de la Catalunya republicana* (1940), que ha esdevingut tot un clàssic. No cal dir, doncs, de l'aportació d'altres noms que, sovint per la mateixa circumstància de l'exili, han quedat gairebé a l'anonimat, malgrat ésser uns intel·lectuals i uns historiadors d'alta categoria, com podria ésser el cas de Josep Rovira i Armengol, Emili G. Nadal (autor d'*El País Valencià i els altres: Peripècies i avatars d'una ètnia*, no publicada fins al 1972, però que recollia el que havia estat la seva reflexió durant un llarg exili), Àngel Palerm (que, en el seu exili, primer a Mèxic i després als EUA, es convertí en un destacat antropòleg i arribà a ésser secretari de la Unió Panamericana) o l'orientalista Joan Mascaró i Fornés, que arribà a fer una carrera acadèmica molt brillant a Cambridge, la qual el va dur a ésser considerat com un dels principals desvetlladors de l'interès per la filosofia i la mística orientals experimentat en les darreres dècades en els països anglosaxons. Fins i tot d'una figura tan rellevant com Josep M. Batista i Roca sabem ben poca cosa de les seves investigacions i realitzacions historiogràfiques dutes a terme des de la plaça de professor d'història a la Universitat de Cambridge, quan aquest centre, durant els anys quaranta i cinquanta, es revelà com un dels nuclis més sòlids de la historiografia britànica de l'època. La seva activitat com a orientador de futurs catalanòfils i hispanistes fou importantíssima, i en aquest sentit destaquen els noms de John H. Elliott i Helmut G. Koenigsberger.

Malgrat les moltes zones d'ombra existents, no és excessivament aventurat remarcar que, en general, sí que existí una línia de continuïtat amb la producció d'avantguerra, almenys durant els primers temps. Un exemple d'aquesta continuïtat i aprofundiment de les investigacions iniciades anteriorment pot ésser Pere Bosch i Gimpera, que publicà *La formación de los pueblos de España* (1945) com a mena de conclusió als seus treballs anteriors.

L'existència d'aquest fil de continuïtat perceptible en el conjunt de la historiografia d'exili no impossibilita, però, l'entrada d'una renovació que no tan sols fou temàtica, sinó també metodològica. Pel que fa al tractament de nous temes, aquests restaven inevitablement relacionats amb el país d'acollida, especialment en el cas dels qui es traslladaren a Amèrica. Els investigadors refugiats al nou continent difícilment podien estudiar (amb el material necessari) aspectes del passat català si no era referit a la història del país on residien. Així, Josep Carner i Ribalta a *Els catalans en la descoberta i la colonització de Califòrnia* (1947) i Josep Soler i Vidal, en l'estudi *Pere Fages: Descubridor, cronista i governador de la Nova Califòrnia* (1953), es preocuparen per la participació catalana en la colonització americana. D'altres historiadors (la majoria) s'interessaren, directament, per investigar determinats aspectes del país d'adopció, com és el cas de Nicolau d'Olwer, que estudià, des de Mèxic, els cronistes espanyols de les cultures precolombines, cosa que li valgué el seu nomenament de membre del Colegio de México.

Pel que fa a la renovació metodològica pròpiament dita, aquesta es veié facilitada gràcies al contacte, fins i tot directe, que alguns historiadors van poder mantenir amb alguns dels nuclis renovadors. És el cas de l'empordanès Emili Vigo, exiliat a Montpeller (on es va llicenciar en història i va rebre el mestratge directe d'Augustin Fliche), el qual, a París, on preparà la seva tesi doctoral, entrà en contacte directe amb l'aleshores puixant escola dels *Annales*, anys abans que ho fes el mateix Jaume Vicens Vives, l'introductor a «l'interior» de les principals tesis d'aquella escola durant els anys cinquanta. Un altre cas similar és el del figuerenc Francesc González Bruguera, autor d'una *Histoire contemporaine d'Espagne 1789-1950*, publicada el 1953, on féu un reconeixement explícit al Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) i a diversos professors, entre els quals Fernand Braudel i Pierre Vilar. Segons Francesc Roca, és «el primer contemporanista català» i també és el primer a combinar «abans que ningú en el món de la cultura catalana, l'anàlisi sociopolítica, l'anàlisi econòmica, l'ús de l'estadística i de la premsa tècnica i l'interès per temes com la història de l'ensenyament, tot junt, dins el camp de les hipòtesis de treball marxistes».⁴

L'ambient de major llibertat en què van viure molts dels exiliats els va permetre també publicar llibres sobre temàtiques que a l'interior eren impossibles d'ésser tractades, com ara la història més recent, ja fos referida a la guerra d'Espanya del 1936-1939, al moviment catalanista contemporani o a la gènesi del moviment obrer català. En aquest bloc es poden esmentar aplecs documentals com el de *Macià: La seva actuació a l'estranger* (en dos volums editats a Mèxic el 1952 i el 1956), però hi predominen les obres de base testimonial, com ara *Quaranta anys d'advocat (Història del meu temps)* (Mèxic, 1956), d'Amadeu Hurtado, o *Apòstols i mercaders: Quaranta anys de lluites socials a Catalunya* (Mèxic, 1957), de Pere Foix.

Entre els títols de caire assagístic i de base històrica, un dels més populars fou *The Spirit of Catalonia*, del doctor Josep Trueta, editat a Oxford el 1946. Segons explicà ell mateix molt més tard, la seva intenció era «posar en mans anglosaxones un lleuger inventari de la contribució catalana al progrés d'allò que en diem *civilització occidental*».⁵ La primera versió catalana aparegué quatre anys després a Mèxic, el 1950, en una traducció de Vicenç Riera i Llorca.

3. De la resistència a la represa

Els anys quaranta, pel que fa als territoris catalans sotmesos al franquisme, foren un període de tancament i d'aïllament europeu i internacional, i de resistència davant l'embat geno-

4. *Teories de Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 2000, p. 522-523.

5. Així ho explicà en el pròleg a la 3a ed. (Barcelona, Selecta, 1977).

cida que, contra la llengua i la cultura catalanes, va emprendre el règim dictatorial. Va ésser una etapa, però, de gestació d'importantes iniciatives historiogràfiques que no emergiren fins a la dècada posterior, en uns moments de clara represa cultural. Els anys quaranta foren els de reconstrucció de l'Institut d'Estudis Catalans (gràcies a la iniciativa d'historiadors i filòlegs com Miquel Coll i Alentorn, Ramon Aramon o Josep Puig i Cadafalch), de preparació i maduració de la renovadora proposta historiogràfica de Jaume Vicens Vives i de redacció d'obres molt ambicioses com la *Història d'Espanya* de Ferran Soldevila.

Els anys cinquanta poden ben bé titllar-se de paradoxals. Mentre que, d'una banda, foren els de la consolidació del règim franquista, de l'altra, foren també els d'una evident represa cultural i nacional catalana i de restitució de relacions internacionals (ja hem parlat del paper emblemàtic que tingué, en aquest sentit, el Congrés Internacional del 1950). El reconeixement oficial, el 1953, per part dels EUA i del bloc occidental del règim del general Franco implicà el final de l'autarquia franquista i, doncs, de la continuïtat de l'etapa d'aïllament polític i econòmic practicat pel règim durant tota la dècada anterior. A partir d'aleshores, encara que fos molt tímidament en un principi, començaren a sentir-se les repercussions dels grans canvis que es produïren arreu d'Europa d'ençà del final de la Segona Guerra Mundial i que a la llarga —especialment durant els anys seixanta— comportaren una modificació profunda de la societat constreta políticament al franquisme. Ja en els anys cinquanta, però, malgrat les limitacions de la dictadura, aquestes importants modificacions d'escala internacional començaren a sentir-se en determinats sectors de l'elit cultural i, d'una manera especial, en l'àmbit historiogràfic.

L'Europa de la postguerra mundial va viure uns moment especialment brillants en l'àmbit de les idees, ja que sorgiren nous corrents (com ara l'existencialisme o els neomarxismes) que van somoure profundament el pensament de l'època. Així mateix, pel que fa a la historiografia europea, es visqueren també grans transformacions. La fins aleshores inqüestionada hegemonia germànica s'esfondrà (en bona part com a conseqüència de la derrota militar i de la partició del país) i s'erigí com a dominant l'escola francesa dels Annales.⁶ La influència internacional que arribà a assolir aquesta escola dels Annales fou tan gran que no és exagerat afirmar —com ha fet Jacques Le Goff— que la renovació historiogràfica experimentada arran de la postguerra europea fou una aportació en bona part francesa.⁷

Naturalment, aquesta renovació no es reduí al cas francès i als seguidors internacionals dels Annales, puix que afectà profundament diferents tradicions que havien ja demostrat

6. Sobre l'enfonsament del domini de la historiografia germànica, vegeu la veu que dedicà al tema Etienne François a l'obra dirigida per André Burgière, *Dictionnaire des Sciences Historiques*, París, Presses Universitaires de France, 1986 (versió espanyola: Madrid, Akal, 1991, a càrrec d'E. Ripoll Perelló).

7. Jacques Le Goff (dir.) *La Nouvelle Histoire*, París, Retz-CEPL, 1978 (edició espanyola: *La nueva historia*, Bilbao, Mensajero, 1988).

la seva solidesa anteriorment, com ara la itàlica o la britànica. Pel que fa a aquesta darrera convé assenyalar que la seva dimensió internacional (i la seva influència en el cas català en l'època que ara considerem) va provenir sobretot de l'àmbit de la filosofia de la història, on destacà la figura d'Arnold J. Toynbee, amb *A study of History* (1934-1954) (que sí que influí decisivament la historiografia catalana i sobretot el gran referent del moment, Jaume Vicens Vives, però també altres historiadors molt destacats com Raimon d'Abadal). La renovació historiogràfica europea de postguerra possibilità també la revalorització d'altres tradicions menys influents fins aleshores, com ara la holandesa, gràcies a la figura de Johan Huizinga (mort a principis del 1945), considerat com un precursor no ja de la historiografia de la postguerra europea, sinó fins i tot de les inquietuds historiogràfiques més modernes desenvolupades en la dècada dels vuitanta (concretament de l'anomenada *història de les mentalitats*).

D'altra banda, el marxisme, en el bloc occidental, experimentà una profunda transformació i fou assumit de manera creixent pels nuclis historiogràfics més actius.⁸ Els principals centres impulsors d'aquest nou marxisme (cada cop més i més allunyat de l'ortodòxia soviètica —sobretot arran de la insurrecció de Budapest del 1956 i, posteriorment, de manera encara més radical, des de l'ocupació militar soviètica de Txecoslovàquia del 1968)— foren sobretot França i Itàlia. En el primer cas, el ja citat A. Burgière ha assenyalat l'inicial acostament que els historiadors marxistes feren envers els pressupòsits dels Annales, sense que això significués, però, una assumpció d'aquest corrent ideològic per part d'aquella escola, envers el qual progressivament marcà distàncies insalvables.⁹ En el cas itàlic, el sorgiment d'aquest neomarxisme es féu a partir de les formulacions fetes pel pensador Antonio Gramsci —mort a les presons feixistes—, que arribaren a influir moltíssim en el desenvolupament del marxisme català dels anys seixanta i setanta. A aquests dos nuclis principals encara caldria afegir-hi el grup d'historiadors marxistes britànics, el prestigi dels quals (a casa nostra) no es deixà sentir fins als anys setanta.¹⁰

De l'efervescència econòmica i intel·lectual que ja durant els cinquanta visqué l'anomenada *Europa occidental*, no n'arribà als territoris catalans de l'Estat espanyol sinó un ressò força esmorteït per les restriccions del règim dictatorial, però que fou transcendental per a l'elit intel·lectual i que va influir de manera especial en l'àmbit historiogràfic. Fins a

8. Una panoràmica sobre l'aportació de la historiografia marxista de la segona meitat del segle XX es pot trobar a Josep FONTANA, *Historia: Análisis del pasado y proyecto social* (Barcelona, Crítica, 1982), on l'autor distingeix dos grans corrents: l'un caracteritzat per la desnaturalització i el dogmatisme, i l'altre per la renovació, en el qual inclou els sectors als qual ací ens referim.

9. Un exemple d'aquesta evolució és Pierre Vilar, que arribà a acusar la revista d'haver abandonat l'esperit dels seus fundadors.

10. Vegeu Harvey J. KAYE, *The British Marxist Historians*, Cambridge, Polity Press, 1984 (versió espanyola: *Los historiadores marxistas británicos*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1989).

la dècada següent no es començaren a notar realment els efectes de la represa econòmica general i fou també aleshores que començaren a prendre força les idees (sobretot les més marcadament crítiques) que des de feia una dècada havien fet furor arreu de l'Occident europeu.

El panorama historiogràfic català dels anys cinquanta fou d'una puixança sorprenent (sobretot si tenim en compte el context opressiu en què es desenvolupà). I no tan sols pel que fa a la producció historiogràfica erudita, sinó també per l'interès demostrat pel públic en general per la història pròpia, estimulat per l'alleugeriment de les restriccions editorials imposades fins aleshores.

Els noms de Jaume Vicens Vives, Ferran Soldevila i Ramon d'Abadal, que al llarg del període feren rellevants aportacions, per si mateixos ja ens donen una idea de la vitalitat historiogràfica dels anys cinquanta. Al valor de llur aportació personal cal adjuntar-hi també el fet que tots tres són clars exponents de l'actitud d'obertura i d'intent de connexió (com a mínim intel·lectual) amb els canvis espectaculars que es vivien a l'Europa de l'època. I encara s'hi podrien afegir tot un estol d'historiadors de primera: Agustí Duran i Sanpere, Jordi Rubió i Balaguer, Alexandre Galí, Rafael Tasis, Miquel Batllori, Jesus Ernest Martínez Ferrando, Miquel Tarradell, Lluís Pericot, Martí de Riquer o Santiago Sobrequés, per citar només alguns dels historiadors acadèmics del moment, als quals encara caldria sumar també els noms d'alguns escriptors i intel·lectuals que contribuïren en aquells moments al que ara en diríem *la preservació de la memòria històrica*, com Carles Soldevila, Josep M. de Sagarra, Gaziel o Josep Pla.

De tots els citats, el que més destacà aleshores fou Jaume Vicens Vives, fins al punt que no dubtaríem a qualificar-lo de *l'intel·lectual dominant del període* (fins i tot en una consideració més àmplia que l'estrictament historiogràfica); un intel·lectual, però, que demostrà una explícita aspiració d'esdevenir també un líder polític indiscutit. La brillantor de l'aportació vicenciana féu que l'altra gran figura, F. Soldevila, veiés impugnada, per importants sectors, la seva funció d'historiador referencial, que detenia d'ençà de la publicació de la seva *Història de Catalunya* (1934-1935) i que fins en aquell moment no havia estat seriosament qüestionada. Això va alimentar la idea d'una confrontació emblemàtica entre ambdós que encara avui és llegendària, però que no impedí una entesa important en punts fonamentals del programa historiogràfic i de l'un i de l'altre.¹¹

11. Sobre aquests dos grans noms de la historiografia del nostre segle XX, vegeu Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*; especialment, pel que fa a Vicens, el capítol «Llums i ombres de Jaume Vicens Vives», p. 276-297.

4. La innovació i l'eclosió historiogràfica dels anys seixanta i setanta

Els historiadors catalans no quedaren al marge dels grans processos de desenvolupament econòmic, social i polític que experimentà la societat catalana dels anys seixanta i setanta. Amb l'expansió universitària, la xifra de professionals augmentà espectacularment. Com mai, la mateixa definició d'*historiador* implicà la de *professor universitari*. Els noms dels principals autors de referència també canviaren. A principis dels seixanta desaparegué Jaume Vicens Vives, però la seva funció d'historiador de referència es veié més enfortida que mai. Soldevila morí el 1971. Entremig d'aquestes dues dates es publicà l'obra més emblemàtica de Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna* (1964-1968), que el convertí en el màxim exponent del marxisme historiogràfic que, sens dubte, fou el corrent renovador hegemònic al llarg dels dos decennis considerats. Joan Fuster consolidà aleshores la seva influència intel·lectual gràcies sobretot a la seva concreció de l'àmbit nacional. Aquesta definició dels Països Catalans com a àmbit nacional tingué (i té encara) una transcendència fonamental per a la història i les ciències socials, puix que defineix el marc d'estudi preferent i propi de la cultura i de la ciència catalanes. Vilar i Fuster foren doncs els dos grans noms nous del període, per bé que, a l'hora d'analitzar influències foranes cal esmentar també el britànic John H. Elliott, que tingué un remarcable paper referencial en el si de la historiografia catalana (encara que no fou pas equiparable, ni molt menys, al de P. Vilar), gràcies a la publicació del seu estudi *La revolta catalana 1598-1640* (1966); i també el de Pierre Bonnassie, que revolucionà el medievalisme català, al final del període que considerem, amb *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)* (1979-1981).

Els casos de P. Vilar, J. H. Elliott i P. Bonnassie exemplifiquen molt bé el paper renovador que diferents historiadors estrangers, sobretot francesos i anglosaxons, exerciren en el si de la historiografia catalana de l'època. Val a dir, però, que la influència francesa fou extraordinàriament més important que no l'anglosaxona (i que l'espanyola) ja que, a part de les individualitats destacades que es convertiren en referència d'autoritat obligada, foren els mateixos corrents dominants d'aquella historiografia els que marcaren la pauta del desenvolupament català fins gairebé al final de segle (Annales, marxisme, quantitativisme, *nouvelle histoire*, etc.).¹²

El prestigi de Vilar contribuí al desenvolupament del marxisme historiogràfic català, que es revelà com el corrent dominant al llarg de tot el període, estimulat pels progressos d'unes

12. La influència renovadora de la nova historiografia francesa sorgida arran de la Segona Guerra Mundial en el si de la catalana (i, en bona part, a través d'aquesta, també en el si de l'espanyola) ha estat analitzada per Santi Aurell a *The influx of French Historiography into its Catalan Counterpart and the Beginnings of Cultural Modernisation in Spain* (en curs de publicació).

organitzacions polítiques marxistes hegemòniques en el si del front antifranquista català. Val a dir, però, que, en l'aspecte teòric i ideològic, el marxisme català (el que esdevingué dominant) tenia poc a veure amb les formulacions fetes al llarg dels anys trenta i sí que tenia moltes influències dels neomarxismes sorgits arreu d'Europa després de la Segona Guerra Mundial, com han assenyalat Emili Gasch i Francesc Roca.¹³

Als seixanta ja aparegueren alguns llibres d'història d'explícita filiació marxista, d'entre els quals destacà, sobretot per l'encès debat que suscità, el de Jordi Solé Tura, *Catalanisme i revolució burgesa: La síntesi de Prat de la Riba* (1967),¹⁴ que pretenia ésser una anàlisi crítica del «nacionalisme burgès» formulat pel seu principal teoritzador, Enric Prat de la Riba. Una de les veus més crítiques envers l'obra fou Josep Benet, que va retreure al seu autor un excés d'esquematisme teòric i una visió ahistòrica de la figura del dirigent polític de la Lliga, i, en el fons, una incomprensió profunda del mateix fet nacional català.¹⁵ D'ací que Benet remarqués la seva sorpresa pel desconeixement que Solé Tura evidenciava envers els teòrics marxistes de preguerra que volgueren fondre en una mateixa proposta revolució social i alliberament nacional.¹⁶

Fou, però, en la dècada dels setanta quan sorgiren obres molt sòlides des d'una perspectiva d'estricta anàlisi històrica (sobretot les dels que en podríem dir *deixebles de Vilar*) i que es configurà de manera pública aquest corrent. Així, aparegueren diferents iniciatives col·lectives que s'identificaren amb el pensament marxista com les revistes *Recerques* (1970) o *L'Avenç* (1977) i es publicaren diccionaris com *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans* (1979) o (ja en el postfranquisme) l'enciclopèdia temàtica *Ulisses: Enciclopèdia de la recerca i la descoberta* (iniciada el 1976 i no culminada fins al 1984, i dirigida en la seva versió catalana per Manuel Costa-Pau), fruit d'una col·laboració editorial entre italians, suïssos i catalans. I fou en aquests anys que es consolidà Josep Fontana, l'historiador marxista més influent dels darrers decennis, considerat com el principal deixeble intel·lectual de Vilar (però també de Vicens i de Soldevila, segons declaració pròpia). Tanmateix molts altres historiadors de primera categoria, d'aquesta mateixa època, van reivindicar el mestratge vilarià: Eulàlia Duran (que féu la traducció catalana de *Catalunya dins l'Espanya moderna*), Eva Serra, Núria Sales o Ernest Lluch, entre molts d'altres. Un cas a part el constitueixen Albert Balcells i Josep Termes, ambdós iniciats en l'estudi del moviment obrer durant les dècades que considerem, els quals reeixiren a bastir una obra pròpia

13. Vegeu la veu *marxisme* a *Ictineu: Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans*, Barcelona, Edicions 62, 1979.

14. Barcelona, Edicions 62.

15. J. BENET, «Sobre una interpretació de Prat de la Riba», a *Serra d'Or* (gener 1968), p. 39-43.

16. Precisament aquest desconeixement envers la tradició marxista catalana de preguerra va motivar Benet a publicar més tard, sota el pseudònim de Roger Arnau, l'antologia *Marxisme català i qüestió nacional catalana 1930-1936* (Edicions Catalanes de París, 2 v., 1974).

que, junt amb Fontana, els va permetre conformar la tríada de referència del contemporanisme català fins al final del segle XX (i més enllà).

5. De la nova institucionalització autonòmica a la fi de la història

El difícil procés de liquidació del franquisme, que finalment fou el resultat d'una via intermèdia entre la proposta clarament rupturista de l'oposició democràtica i l'opció reformista defensada per quadres polítics formats en el si del mateix règim dictatorial, comportà un canvi radical en el panorama suara descrit. Si bé s'assoliren governs autonòmics al Principat (1979), al País Valencià (1982) i a les Illes (1983) que impulsaren una nova institucionalització de la disciplina històrica —cosa que possibilità l'augment dels centres universitaris, la consolidació i creació de multitud d'arxius, i la constitució i millora de centres d'estudi especialitzats (Centre d'Història Contemporània, Institut d'Estudis Catalans, Institució Alfons el Magnànim, etc.)—, es produïren un seguit de renúncies polítiques per part dels principals partits democràtics que tingueren un efecte molt negatiu en l'àmbit historiogràfic català i que contribueixen a explicar la minva de la influència social dels historiadors i del prestigi de la disciplina com a eina bàsica de coneixement útil per a la ciutadania durant els decenni finals del segle.¹⁷

A totes les limitacions pròpies del context autòcton caldria afegir-hi altres circumstàncies de caràcter internacional que també tingueren un pes fonamental en el canvi d'estatus social de la disciplina històrica. L'una era una tendència general de fons, que ja s'havia manifestat de manera ostentosa a la dècada dels seixanta: la creixent preeminència de les disciplines de caràcter tècnic per damunt de les de caire humanístic. L'altra responia a un fenomen més conjuntural i vinculat estretament al moment polític de finals de la dècada dels vuitanta: l'emergència de les teories que defensaven que s'havia arribat a «la fi de la història» i que, en la pràctica, negaven tota validesa científica a la disciplina. L'exponent més clar d'aquest corrent fou Francis Fukuyama, que publicà un famosíssim article, el 1989, a la revista *The National Interest*, on defensava que l'economia capitalista era a punt de triomfar arreu del món i que la democràcia liberal era en grau de constituir el punt final de l'evolució ideològica de la humanitat, ja que havia aconseguit sobreviure a la principal ideologia rival: el marxisme. La història, doncs, no podia evolucionar més enllà d'aquesta fita.

17. Una anàlisi més detallada la vaig fer en l'article «Auge, descrèdit i represa de la història (i dels historiadors) al tombant del segle XX», a *La gran desil·lusió: Una revisió crítica de la transició als Països Catalans*, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa, 2005, col·l. «Argumenta», p. 21-38.

En aquest context nacional i internacional, no ha de sobtar que els historiadors catalans més atents tinguessin una irresistible sensació de malestar, que ràpidament els va dur a parlar públicament de l'existència d'una crisi de la historiografia catalana. Aquesta qüestió va suscitar una gran polèmica al llarg de la dècada dels vuitanta que penso que, en el fons, revelava una seriosa crisi d'identitat.¹⁸

El nou clima ideològic i polític general va tenir les seves conseqüències en l'àmbit historiogràfic mundial, ja que molts dels corrents dominants fins aleshores foren seriosament qüestionats o impugnats (com succeí amb el marxisme, però també amb d'altres com la *nouvelle histoire*) i això possibilità l'emergència d'una gran diversitat de tendències (desconstruccionisme, narrativisme, nova història cultural, microhistòria, nova història social, etc.) i l'adopció d'una major consciència dels límits de la pròpia disciplina històrica i de la necessitat de fer una consideració crítica de conceptes com *ciència*, *progrés*, *modernitat*, *història*, etc. Tot això permeté una ostensible reducció de les interpretacions més ideologitzades i mecanicistes, i possibilità un replantejament de l'eterna qüestió del paper de l'individu en el procés històric (cosa que comportà un renovat interès per les biografies, els dietaris personals, la correspondència i altres egodocuments). La nova situació, que suposà un veritable canvi de paradigma intel·lectual, tingué una influència importantíssima als Països Catalans, especialment en el debat sobre la «crisi de la historiografia catalana», on es deixà sentir, amb força, el ressò de les croades internacionals contra el «marxisme» i el «nacionalisme» desfermades després del final de la guerra freda.¹⁹ Tanmateix, ben aviat, ja es deixaren sentir també algunes veus influents que davant la nova situació reclamaren una major exigència crítica basada en l'assumpció d'una plena consciència de les pròpies limitacions. En aquest sentit, cal esmentar sobretot dos treballs publicats aleshores. Un era el de Josep Fontana, *La història després de la fi de la història* (molt reticent envers els nous corrents emergents) i l'altre era el llibre conjunt d'Agustí Colomines i Vicent Olmos, *Les raons del passat: Tendències historiogràfiques actuals* (1998),²⁰ on es feia una antologia dels pensadors més significatius de la historiografia de finals del segle XX. En l'extens article inicial, «La pluralitat de la història», els dos historiadors citats defensaren l'enriquiment intel·lectual que es podia extreure de la situació del moment (caracteritzada per la diversitat de tendències i l'absència d'uns pocs corrents dominants exclusius que orientessin de manera incontestable la

18. La meua anàlisi sobre aquesta crisi la vaig fer a *El descrèdit de la història*, Girona, Llibres del Segle, 1993. Vegeu també Albert BALCELLS, *La història de Catalunya a debat: Els textos d'una polèmica* (Barcelona, Curial, 1994).

19. Una panoràmica general, més detallada, sobre les darreres dècades del segle XX, la vaig oferir en els articles «La reflexió historiogràfica dels anys noranta» (*Cercles: Revista d'Història Cultural* (Universitat de Barcelona), núm. 4 (gener 2001), p. 47-56) i «La història de la historiografia, una disciplina emergent» (*Afers* (Catarroja), núm. 50: *Vint anys d'historiografia als Països Catalans* (2005), p. 13-28).

20. Catarroja i Barcelona, *Afers*, 1998.

recerca), per bé que defensaren també el caràcter científic de la disciplina històrica, la racionalitat com a valor i la vigència de la idea de progrés concebuda d'ençà de la Il·lustració (sobretot en la seva dimensió ètica i política).²¹

Pel que fa als autors estrangers que en les darreres dècades del segle van ésser invocats com a referències d'autoritat, ja sigui per criticar-los o lloar-los, destaquen: Dominick La Capra, Clifford Geertz, Carlo Ginzburg, Paul Ricoeur, Simon Schama, Lawrence Stone i Hayden V. White. Enllà del canvi d'autors de referència, cal remarcar també un canvi molt notable en la influència que les diferents tradicions historiogràfiques han exercit en el panorama internacional i en el català. Concretament en el nostre àmbit cultural s'aprecia una certa reculada de la historiografia francesa (per més que alguns autors conservin un gran prestigi encara, posem per cas Pierre Nora, Roger Chartier, Paul Ricoeur o Emmanuel Le Roy Ladurie) a causa de l'emergència d'altres tradicions que fins fa poc havien tingut relativament poc pes. És el cas de la nord-americana, la més beneficiada per l'impacte internacional de les noves propostes (com evidencia el fet que els principals autors de moda anteriorment citats s'inscriguin en aquesta tradició). Una influència que darrerament s'ha estès més enllà del camp estricte de la història per abastar el de les humanitats, gràcies a l'impacte de noms «mediàtics» com els de Harold Bloom o George Steiner. També s'ha fet sentir amb força la puixant historiografia germànica, amb propostes molt suggestives en l'àmbit de la història social, de l'epistemologia i de la mateixa història de la historiografia, amb noms com els de Jürgen Kocka o el recentment desaparegut Reinhart Koselleck, un dels principals responsables de la monumental enciclopèdia *Geschichtliche Grundbegriffe (Conceptes històrics fonamentals)* (1972-1997). Així mateix, la historiografia italiana ha vist consolidat el seu prestigi amb propostes innovadores com la microhistòria (apareguda als setanta, però que ha sabut defensar la seva vigència fins a l'actualitat) i amb la sistematització d'una tradició historiogràfica i intel·lectual molt rica posada de manifest amb obres com el *Dizionario di storiografia* (1996), dirigit per Alberto de Bernardi i Scipione Guarracino.

Progressivament, a la segona meitat de la dècada dels noranta, la sensació de crisi que patia la historiografia catalana d'ençà de la dècada anterior anà davallant i la polèmica crispada també anà de baixa, en bona part per la voluntat de represa dels mateixos professionals (i per la minva de les argumentacions de caràcter doctrinari), però també gràcies a una renovada demanda general d'explicacions de caràcter històric, i a l'aprofundiment que col·lectivament es va fer d'un model historiogràfic cada cop més desacomplexat i compromès amb les exigències de rigor que la construcció d'una disciplina que té una aspiració científica reclama. Així, un concepte com *Països Catalans*, que havia estat anatematitzat durant el procés de consolidació autonomista dels anys vuitanta reaparegué no per cap apriorisme

21. Agustí Colomines ha aprofundit en aquesta via a «Historiografia i modernitat» *El Contemporani*, núm. 26 (juliol-desembre 2002), p. 14-17.

«militant», sinó per estricta necessitat metodològica i per exigències derivades de la realitat més immediata i punyent. No ha d'estranyar, doncs, que fos en la dècada considerada que apareguessin projectes editorials molt ambiciosos respectuosos amb aquest àmbit, com la monumental *Història: Política, societat i cultura dels Països Catalans* (en dotze volums, dirigida per Borja de Riquer a partir d'un projecte presentat per ell i per Jordi Casassas)²² o la *Història de la cultura catalana* (en deu volums, dirigida per Pere Gabriel).²³ I que aleshores es gestés el *Diccionari d'historiografia catalana* (dirigit per Antoni Simon i codirigit per Jordi Casassas i Enric Pujol),²⁴ que es constituïssin institucions com l'Institut Joan Lluís Vives o la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana i que apareguessin noves revistes especialitzades com *El Contemporani* (1993) o *Sàpiens* (ja el 2002), i que d'altres com *Afers* o *L'Espill* prenguessin nova volada.

Amb l'entrada del nou segle, els símptomes de recuperació del prestigi de la disciplina i de l'existència d'un renovat interès generalitzat per la història (sobretot de la més recent gràcies a l'atenció que ara hi fan els mitjans de comunicació) són ben evidents. Malgrat que aquests indicis són esperançadors, les insuficiències són, avui per avui, molt notables.²⁵ Pel que fa a la qüestió que ens ocupa, es troba a faltar un organisme que coordini la recerca que es fa arreu dels territoris catalans i que s'encarregui de la projecció internacional de la historiografia catalana. I, en aquest sentit, penso que l'Institut d'Estudis Catalans té un gran paper a fer.

22. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995-1999.

23. Barcelona, Ed. 62, 1994-1999.

24. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

25. El paper encara marginal de la disciplina ha estat apuntat per Xavier DfEZ a «El nou *Diccionari d'historiografia*. Un instrument imprescindible, un símptoma preocupant», *El Contemporani*, núm. 27 (gener-juny 2003), p. 97-98.